

UNIVERSITÉ BORDEAUX MONTAIGNE – ÉCOLE DOCTORALE MONTAIGNE HUMANITÉS (ED 480)
UMR 5319 PASSAGE – ENSAP DE BORDEAUX
UNIVERSITÉ D'ARCHITECTURE DE HANOÏ – INSTITUT DE FORMATION ET DE COOPÉRATION INTERNATIONALE

PAYSAGE ET ESPACES RURAUX À L'OUEST DE HANOÏ (ANCIENNE PROVINCE DE HÀ TÂY, VIETNAM)

À la recherche d'un projet de développement territorial
durable dans un contexte de transition urbaine

Thèse

en vue de l'obtention du Doctorat en architecture et paysage en cotutelle internationale,
présentée et soutenue publiquement le 3 juillet 2024 par
Thuy Trang LUONG

COMPOSITION DU JURY

**Bernard
DAVASSE**

géographe, professeur
à l'ENSAP de
Bordeaux,
co-directeur de thèse

**Pierre
FERNANDEZ**

architecte, professeur
émérite à l'ENSA de
Toulouse, rapporteur
et président

**Thai Huyen
NGUYEN**

architecte-urbaniste,
professeure à l'Université
d'architecture de Hanoi,
co-directrice de thèse

**Trang Thi Thu
NGO**

géographe, professeure à
l'Université de sciences
sociales et humaines de Ho
Chi Minh ville, examinatrice

**Bruno
PROTH**

sociologue,
professeur à l'ENSA
de Normandie,
rapporteur

RÉSUMÉ

Si le Vietnam fait encore partie des pays les moins urbanisés au monde, la transition urbaine est en cours, largement soutenue par un gouvernement central qui a opté pour une stratégie de développement socio-économique fondée sur une urbanisation accélérée. Toute une population, initialement rurale, est en train de devenir majoritairement urbaine, résultat de migrations des campagnes vers les villes, mais aussi de l'intégration aux tissus urbains des villages ruraux situés en périphérie. Ce mouvement de densification/étalement n'est pas sans conséquence sur les paysages ruraux, les pratiques socio-spatiales que l'on y rencontre et les représentations culturelles associés. Il s'agit là d'un enjeu qui dépasse largement le seul problème d'artificialisation de terres agricoles et qui renvoie à des questions de préservation des environnements et des paysages concernés, d'un accès équilibré aux ressources et à une alimentation suffisante, ainsi qu'à des objectifs de qualité de cadre de vie pour tous— en un mot à une question de développement durable des territoires concernés. L'enjeu porte également sur la formation des professionnels de l'espace et du projet spatial, au sein de laquelle des enseignements sur la question rurale telle qu'elle se pose aujourd'hui sont très peu présents.

Cette thèse s'intéresse plus particulièrement aux paysages ruraux de l'ancienne province de Hà Tây, située en périphérie ouest de Hanoi, en plein cœur du delta du fleuve Rouge, là où se rencontre une densité démographique rurale parmi les plus élevés au monde. Il s'est agi dans un contexte de transition urbaine, très mobile, de caractériser les paysages ruraux, d'en saisir les évolutions historiques, de s'interroger sur les pratiques contemporaines et les projets qui les sous-tendent. L'hypothèse émise est que s'emparer de la notion de paysage rural et l'adapter au contexte culturel vietnamien permettrait de renouveler les savoirs et les savoir-faire visant à gérer et aménager les territoires en prenant en compte la coexistence sur un même lieu d'activités diverses, agricoles ou non, et les valeurs associées. Dans cette perspective, cette thèse a mobilisé une approche paysagère située, combinant relevés de terrain et entretiens in situ, s'attachant à analyser les processus sociaux-spatiaux à l'œuvre sur quatre communes, en position de front d'urbanisation, à appréhender les regards et les discours portés sur les évolutions paysagères, historiques et contemporaines, et se positionner sur l'action qui y est conduite.

Les résultats de la recherche montrent que cette relation entre agriculture et paysage a été très peu étudiée au Vietnam. Le souci de paysage y est quasiment absent des politiques et des projets conduits dans les espaces ruraux. Le programme « Nouvelle ruralité » mis en place en 2010 s'appuie sur des procédures fonctionnalistes, standardisées, et ne répond pas réellement

aux enjeux contemporains de territoires plus diversifiés qu'il ne paraît au premier abord. Il s'agit de considérer que les paysages ruraux sont largement fabriqués par les pratiques agricoles et que celles-ci, si elles doivent être renouvelées, doivent tenir compte des savoirs locaux et des enjeux environnementaux. Il s'agit enfin de prendre en compte que ces paysages ruraux constituent un cadre de vie pour les populations locales et des espaces attractifs pour les urbains ou pour les touristes de plus en plus nombreux à les habiter ou à les fréquenter.

Cette thèse montre également que les habitants des espaces ruraux ont aujourd'hui la possibilité de jouer un rôle dans la fabrique de paysage à l'ouest de Hanoi. Ces périphéries de la province-capitale doivent être appréhendées comme étant des espaces hybrides, où se côtoient activités agricoles et non agricoles, informelles ou non, et où s'affrontent pouvoirs locaux et tentatives encore inabouties de mise au point d'une gouvernance unifiée à l'échelle métropolitaine. Au final, la recherche a engagé une réflexion sur les processus de planification et de développement rural à l'œuvre au Vietnam aujourd'hui. Y est visée la possibilité de promouvoir la qualité des paysages ruraux et les valeurs qui y sont associées, de corriger les incohérences actuelles dans le processus de planification rural et de réduire les impacts négatifs induits. Sur ces bases, il devient possible de former des professionnels de l'espace et du projet spatial susceptibles de renouveler les formes d'action dans les territoires ruraux, prenant en compte les transformations paysagères contemporaines dans toute leur diversité et les enjeux propres aux nécessaires transitions agro-écologiques, sociales et économiques à venir. Dans ce contexte, l'objectif est bien de promouvoir le rôle social de l'architecte-paysagiste praticien et l'émergence de nouvelles pratiques professionnelles.

TÓM TẮT

Hiện nay, mặc dù Việt Nam vẫn nằm trong danh sách các nước có tỷ lệ đô thị hóa thấp trên thế giới nhưng quá trình chuyển đổi từ nông thôn thành đô thị tại đây diễn ra một cách mạnh mẽ bởi những chính sách phát triển kinh tế xã hội của chính phủ Việt Nam hiện nay đều dựa trên nhu cầu đẩy mạnh tốc độ đô thị hóa. Theo đó, một lượng lớn người dân nông thôn sẽ trở thành những cư dân chính của đô thị. Đây là kết quả của quá trình di cư từ nông thôn lên thành thị và cũng là kết quả của quá trình sáp nhập những khu vực nông thôn ven đô vào cấu trúc của đô thị. Sự phát triển/lan rộng này gây ra những ảnh hưởng tất yếu lên cảnh quan nông thôn, lên các không gian xã hội truyền thống nơi giao lưu gặp gỡ, lên các biểu tượng văn hóa cộng đồng. Thách thức đến từ việc đô thị hóa khu vực nông thôn không chỉ đơn giản là những vấn đề liên quan đến chuyển đổi đất nông nghiệp mà còn là những vấn đề liên quan đến bảo vệ môi trường và cảnh quan, liên quan đến việc tiếp cận các nguồn tài nguyên một cách bình đẳng, đảm bảo đủ lương thực và chất lượng cuộc sống cho người dân. Nói một cách khác, những thách thức của quá trình chuyển đổi nông thôn thành đô thị chính là một câu hỏi lớn về phát triển bền vững những vùng đất đã, đang và sắp bị đô thị hóa. Điều này cũng là một thách thức lớn trong việc đào tạo những chuyên gia liên quan đến quy hoạch không gian. Đặc biệt trong bối cảnh các tài liệu giảng dạy và các nghiên cứu liên quan đến quy hoạch nông thôn gần như là không có.

Luận án này tập trung đặc biệt vào khu vực nông thôn ở vùng ngoại vi phía tây của Hà Nội, thuộc tỉnh Hà Tây cũ. Đây là khu vực trung tâm của đồng bằng châu thổ sông Hồng, một trong những khu vực có mật độ dân cư nông thôn cao nhất thế giới. Trong bối cảnh của sự chuyển đổi đô thị đang diễn ra nhanh chóng và mạnh mẽ, nghiên cứu hướng đến việc thông qua lịch sử phát triển biến đổi của khu vực nông thôn để làm rõ lên những đặc tính của cảnh quan nông thôn sau đó xem xét áp dụng những kết quả nghiên cứu này vào thực tiễn cũng như những dự án liên quan. Giả thuyết của luận án chính là bằng việc tiếp cận khái niệm cảnh quan nông thôn và điều chỉnh những khái niệm đó theo bối cảnh văn hóa Việt Nam sẽ cho phép đổi mới các tư duy và kiến thức cũng như các kỹ năng quản lý, lập dự án quy hoạch các vùng lãnh thổ. Nhờ đó có thể kiến tạo ra những vùng đất mà ở đó cùng tồn tại tại các hoạt động khác nhau, nông nghiệp hoặc phi nông nghiệp và các giá trị liên quan. Theo chiều hướng này, luận án đã sử dụng phương pháp nghiên cứu cảnh quan để nghiên cứu về vùng đất. Đây là phương pháp kết hợp giữa khảo sát đánh giá hiện trạng, phỏng vấn điều tra kết hợp với phân tích những hoạt động đang diễn ra trong không gian sinh sống của 4 xã thuộc khu vực Hà Tây cũ. Việc khảo sát tiếp cận hiện trạng nhằm mục đích nắm bắt được quan điểm và tư duy về những biến đổi cảnh

quan, trong lịch sử và tại thời điểm hiện nay, cũng như đánh giá các hoạt động tạo ra những sự chuyển biến đó.

Kết quả nghiên cứu cho thấy mối quan hệ giữa nông nghiệp và cảnh quan rất ít được nghiên cứu tại Việt Nam. Thực chất là những vấn đề liên quan đến cảnh quan gần như không được đề cập đến trong các chính sách và các dự án đang được triển khai tại khu vực nông thôn. Chương trình xây dựng nông thôn mới được thực hiện chính thức từ năm 2010 chủ yếu hướng đến chuẩn mực hóa khu vực nông thôn mà không đáp ứng được những thách thức thực tế của khu vực khi chúng đã trở nên rất đa dạng so với thời điểm ban đầu. Chúng ta cần phải nhận ra rằng cảnh quan nông thôn chủ yếu được tạo ra bởi các hoạt động sản xuất nông nghiệp và nếu như những hoạt động sản xuất nông nghiệp này cần được thay đổi thì chúng ta cần phải chú trọng hơn đến những hiểu biết thực tiễn và những thách thức từ môi trường của địa phương. Cuối cùng, cần phải nhìn nhận rằng cảnh quan nông thôn chính là những hình ảnh của cuộc sống đời thường của những người dân địa phương cũng như người dân đô thị bởi ngày nay, khu vực nông thôn đang dần trở thành chốn đi về hoặc nơi thăm quan của người dân thành thị.

Kết quả của luận án cũng đã cho thấy được vai trò quan trọng của của người dân nông thôn trong việc tham gia vào quá trình kiến tạo cảnh quan ở khu vực phía Tây Hà Nội. Những khu vực ngoại vi của Hà Nội có thể coi là khu vực có không gian phức hợp, nơi cùng tồn tại nhiều hoạt động khác nhau, nông nghiệp và phi nông nghiệp, chính thức và phi chính thức. Tại chính những khu vực này các nhà quản lý địa phương đang phải đối mặt với những khó khăn khi vừa phải giải quyết những vấn đề cấp bách của địa phương và vừa phải nỗ lực hoàn thành chỉ tiêu để đáp ứng theo chế độ quản trị thống nhất ở cấp đô thị lớn. Cuối cùng, nghiên cứu đã mở ra một cơ hội suy ngẫm về các quy trình lập dự án quy hoạch và phát triển nông thôn đang diễn ra ở Việt Nam ngày nay. Nghiên cứu làm nổi bật chất lượng của cảnh quan nông thôn và các giá trị liên quan đến sửa đổi những vấn đề bất cập trong quy trình lập đề án quy hoạch nông thôn, giảm thiểu các tác động tiêu cực gây ra. Kết quả của nghiên cứu cũng cho thấy sự cần thiết của việc cải tạo phương thức giảng dạy đào tạo các chuyên gia về quy hoạch không gian bởi các chương trình đào tạo này cần hướng đến đánh giá những hoạt động thực tiễn đang diễn ra trên vùng đất và những thách thức liên quan đến các chuyển đổi cần thiết về nông nghiệp sinh thái, xã hội và kinh tế trong tương lai. Trong bối cảnh này, mục tiêu của việc cải tạo chương trình giảng dạy chính là thúc đẩy vai trò xã hội của kiến trúc sư cảnh quan trong thực tiễn và tạo ra những cơ hội cho một nghề nghiệp mới.

SUMMARY

Despite being one of the least urbanized countries in the world, urban transition in Vietnam has been underway, largely supported by a central government that has opted for a socio-economic development strategy based on accelerated urbanization. A predominantly rural population is transitioning to urban life, due to migration from rural areas to cities, as well as the integration of rural villages into urban fabrics on the periphery. This movement of densification/spread has significant consequences for rural landscapes, socio-spatial practices, and associated cultural representations. This is an issue that goes beyond the mere problem of land development and touches upon questions of preserving the environments and landscapes involved, ensuring balanced access to resources and sufficient food. The aim is a high quality of life for all—in short, it pertains to sustainable development of the areas concerned. The challenge also lies in the education of spatial and urban planning professionals, where teachings on contemporary rural issues are largely absent.

This thesis focuses specifically on the rural landscapes of the former Ha Tay province. Located on the western outskirts of Hanoi and in the heart of the Red River Delta, Ha Tay province has one of the highest rural population densities in the world. In a context of rapid urban transition, the aim was to characterize rural landscapes, grasp their historical developments, and examine contemporary practices and the projects that underlie them. The proposed hypothesis is that adopting the concept of rural landscape and adapting it to the Vietnamese cultural context would renew knowledge and know-how aimed at managing and planning territories. This is taken into account the coexistence in the same place of various activities, agricultural or otherwise, and the associated values. From this perspective, this thesis employed a situated landscape approach, combining field surveys and on-site interviews, focusing on analyzing the social-spatial processes at work in four communes, located at the forefront of urbanization. The goal is to understand the perspectives and discourses on landscape changes, both historical and contemporary, and take a stance on the actions undertaken in response.

The findings of this research have managed to cover the research gap between agriculture and landscape – a field that has been scarcely studied in Vietnam. Concern for landscape is virtually absent from policies and projects conducted in rural areas. The « New Countryside Program » - NTM (Vietnam's national target programme to build a new countryside) implemented in 2010 relies on functionalist, standardized procedures and does not truly address the contemporary challenges of territories that are more diverse than they appear

at first glance. It is essential to recognize that rural landscapes are largely shaped by agricultural practices, and that if these practices are to be renewed, they must take into account local knowledge and environmental issues. Furthermore, it is important to acknowledge that these rural landscapes constitute a living environment for local populations and attractive spaces for urban dwellers or tourists, who are increasingly inhabiting or visiting them. Additionally, this thesis also demonstrates that rural residents in the outskirts of Hanoi now have the opportunity to play a role in shaping the landscape. These peripheries of the capital province must be understood as hybrid spaces, where agricultural and non-agricultural activities coexist, both informal and formal, and where local powers clash with still incomplete attempts to establish unified governance at the metropolitan level.

In conclusion, the research has initiated a reflection on the planning and rural development processes underway in Vietnam today. The aim is to promote the quality of rural landscapes and the associated values, to address current inconsistencies in rural planning processes, and to reduce negative impacts. Based on these foundations, it becomes possible to educate spatial and urban planning professionals capable of renewing action forms in rural areas, considering contemporary landscape transformations in all their diversity, and the specific challenges of necessary agro-ecological, social, and economic transitions to come. In this context, the objective is indeed to promote the social role of the practicing landscape architect and the emergence of new professional practices.